

KS. DANIEL ZADORSKI, doktorant UPJPII w Krakowie
<https://orcid.org/0009-0008-3586-6871>
dzadorski@gmail.com

ARTYSTYCZNE DZIEJE KOŚCIOŁA PW. NAWRÓCENIA ŚW. PAWŁA APOSTOŁA W KRAKOWIE*

STRESZCZENIE: W niniejszym artykule dokonano analizy artystycznych dziejów, czyli powstania i funkcjonowania kościoła pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła w Krakowie, będącego istotnym zabytkiem nowożytnej architektury sakralnej w Polsce. Cel pracy obejmuje zgłębienie historii świątyni, uwzględniając artystyczny kontekst jej powstania oraz funkcjonowania. Motywacją do przeprowadzenia tych badań jest doniosłe znaczenie kościoła jako wyjątkowego przykładu barokowej architektury sakralnej oraz konieczność pełniejszego zrozumienia jego historii i wartości artystycznej.

SŁOWA KLUCZOWE: św. Paweł, św. Wincenty a Paulo, Zgromadzenie Księża Misjonarzy, Kacper Bażanka, Antoni Frączkiewicz; kościół, historia, dzieje, sztuka, nowożytność, barok; Kraków, Stradom, Małopolska.

THE ARTISTIC HISTORY OF THE CHURCH OF THE HOLY CONVERSION OF ST PAUL THE APOSTLE IN KRAKÓW

ABSTRACT: The following article analyses the artistic history, that is, the establishment and functioning of the Church of the Conversion of St Paul the Apostle in Kraków, which is an important monument of modern sacred architecture in Poland. The purpose of the paper is to explore the history of the church, taking into account the artistic context of its creation and functioning. The motivation for this research is the momentous significance of the church as a unique example of Baroque sacred architecture and the need to more fully understand its history and artistic value.

KEYWORDS: St Paul, St Vincent de Paul, the Congregation of the Mission, Kacper Bażanka, Antoni Frączkiewicz; church, history, art, modernism, Baroque; Kraków, Stradom, Lesser Poland.

Translated by Joanna Szczepańska-Włoch

* Artykuł powstał w oparciu o tekst pracy magisterskiej, napisanej na seminarium naukowym z historii sztuki nowożytnej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Andrzeja Witko, obronionej na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie w roku akademickim 2023/2024.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza artystycznych dzieł kościoła pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła w Krakowie, będącego bez wątpienia jednym z istotnych zabytków sztuki nowożytnej w Małopolsce, inspirowanych sztuką rzymskiego późnego baroku. Mimo doniosłego znaczenia omawianego kościoła w historii sztuki, brak jest jak dotąd szczegółowego opracowania dotyczącego tej świątyni. Kościół ten, będący znakomitym przykładem barokowej architektury sakralnej, wielokrotnie opisywany w literaturze fachowej w Polsce i wzmiankowany poza jej granicami, wyróżnia się doskonałym połączeniem wyjątkowej architektury i zastosowania w niej rozwiązań inspirowanych rzymskim budownictwem kościelnym po Soborze Trydenckim. Ponadto ważnymi wątkami są niezrealizowane projekty przekształceń kościoła, a także zagadnienie domniemanego, pierwotnego planu świątyni centralnej, która miała powstać na miejscu obecnej świątyni. Niniejsze badania są również motywowane faktem, iż dotychczasowe opracowania poruszają jedynie wybrane aspekty tego zabytku. Potrzeba przeanalizowania historii kościoła zyskała dodatkowy impuls w związku z przypadającą na rok 2025 czterechsetną rocznicą powstania Zgromadzenia Księży Misjonarzy św. Pawła, od lat opiekujących się omawianą świątynią. Metodyka pracy obejmuje analizę źródeł archiwalnych, literatury przedmiotu oraz badań terenowych, co pozwoliło na szerokie opracowanie historii kościoła, co stanowi podstawę dla dalszych badań dotyczących analizowanej świątyni. Przegląd źródeł oraz chronologicznie usystematyzowany stan badań pozwoli zidentyfikować dotychczasowe osiągnięcia oraz braki w badaniach nad historią omawianego zabytku.

Przegląd źródeł

W kontekście przeglądu źródeł, należy uwzględnić kilka istotnych kwestii. Materiałów źródłowych dotyczących kościoła pw. Nawrócenia św. Pawła na Stradomiu nie zachowało się zbyt wiele, zwłaszcza jeżeli chodzi o początki historii stradomskiego domu misjonarzy i ich świątyni w XVII i XVIII w. Najobszerniejszy zespół źródeł znajduje się w Archiwum Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księży Misjonarzy na Stradomiu, w którym szczególną uwagę zwraca oryginał aktu konsekracji kościoła, wystawiony w dniu 22 czerwca 1732 roku (il. 1) i podpisany przez ówczesnego biskupa pomocniczego krakowskiego

Michała Kunickiego¹. Spośród zachowanych dokumentów pochodzących z XVIII wieku znajduje się tam również umowa na wykonanie posrebrzanych lichtarzy z 1765 roku. W archiwum misjonarskim przechowywane są także wypisy z *Initiae et progressus Domus Stradoviensis*² oraz *Liber usui conscribendorum*³. Pierwszy z nich zawiera historię domu stradomskiego od założenia do roku 1801, zaś drugi obejmuje informacje odnoszące się do stosunków Zgromadzenia z biskupem krakowskim Konstantym Szaniawskim i architektem Kacprem Bażanką⁴. W archiwum stradomskim zachowały się również trzy inwentarze kościoła pochodzące z XIX wieku: z lat 1822, 1841, 1875, a ponadto opis kościoła z przełomu lat 1833/1834⁵. Pojedyncze informacje dotyczące kościoła znajdują się również w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie⁶, a wydane przez Wiesława Mullera relacje biskupów krakowskich dla Stolicy Apostolskiej dostarczają istotnych wzmianek na temat historii Zgromadzenia. Część dokumentów znajduje się w Archiwum Narodowym w Krakowie (sygnatura 29/34/0/4.5/893), gdzie umieszczony jest list superiora wspólnoty stradomskiej z roku 1719, jak również ugoda superiora z rzeźbiarzem Antonim Frączkiewiczem z roku 1738 (il. 2)⁷. Dla historii kościoła

¹ Archiwum Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księży Misjonarzy [dalej: AMS], *Akt konsekracji kościoła z 22 VI 1732 r.*

² AMS, sygn. I.3/I.11. *Initiae, progressus et status praesens Domus Stradomiensis ad Cracoviam Congregationis Missionis quo ad temporalia A. 1734 conscriptus.*

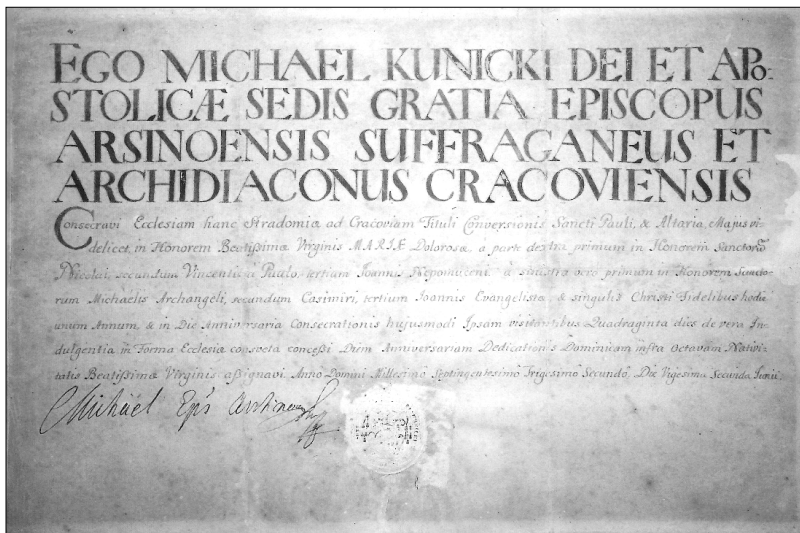
³ AMS, sygn. I.4/A-25. *Liber usui conscribendorum scitu dignarum rerum destinatus anno Domini 1712. Qui per incuriam intervallo aliquot annorum conscribi neglectus, nunc denua anno d[omi]ni 1751 die 21 Novembris inscribi inchoatur.*

⁴ O. Z a g ó r o w s k i, *Nieznane prace Kacpra Bażanki na Wawelu*, „Studia do Dziejów Wawelu”, t. 2, s. 462-464.

⁵ AMS, *Inwentarze z lat 1822, 1841, 1875.*

⁶ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, sygn. L. Ord. 9. *Księga czynności biskupich Michała Kunickiego, sufragana krakowskiego*, potwierdzającego akt konsekracji kościoła.

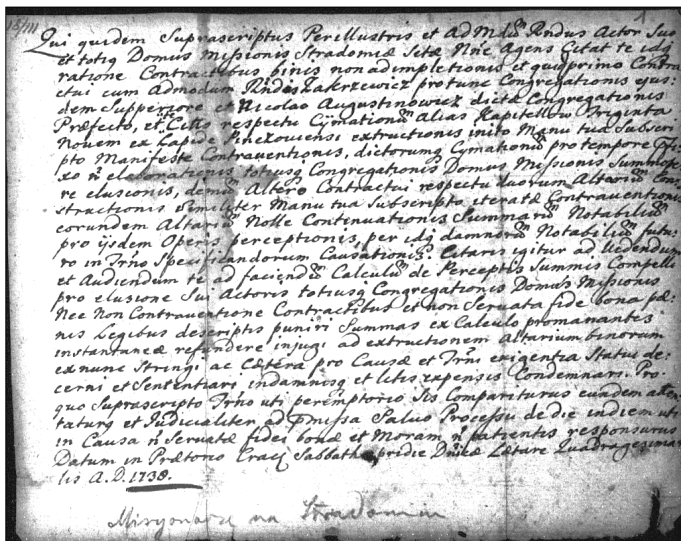
⁷ Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANK], sygn. 29/34/0/4.5/893. Akta dotyczące klasztorów kazimierskich: Kołetek na Stradomiu, misjonarzy na Stradomiu, paulinów na Skalce, trynitarzy, lata 1605-1797. Tekst dokumentu z Archiwum Narodowego w Krakowie, dotyczący udziału Antoniego Frączkiewicza w pracach nad wyposażeniem kościoła Misjonarzy: *Qui quidem suprascriptus Perillustris et admodum Reverendus Actor suo et totus Domus Missionis Stradomiaie sitae nomine agens citat te idque ratione Contractibus binis non adimpletionis et qui que primo Contractui cum admod-*

Il. I. AMS, Akt konsekracji kościoła z 22 czerwca 1732 r.

w okresie XIX i XX wieku najważniejsze okazują się zbiory archiwum stradomskiego i Archiwum Narodowego w Krakowie, gdzie znajdują się archiwalia dotyczące planowanej pod koniec XIX wieku

um Reverendis Zakrzewicz pro tunc Congregationis eiusdem Superiore et Nicolao Augustynowicz dictae Congregationis Praefecto, et te citto respestu Cymationum alias Kapitellorum triginte novem ex lapide Pinczoviensi extractionis inito Manu tus subscripto manifeste contraventionis, dictorumque Cymationum pro tempore praefixo non elaborationis totiusque Congregationis Domus Missionis summopere elusionis, demum altero contractui respectu duorum altarium constructionis similiter manu tus subscripto iteratae contraventionis eorundem altarium nolle continuationis summarum notabilium pro iisdem operis perceptionis, per idque damnorum notabilium futuro in termino specificandorum causationis. Citaris igitur ad videndum et sudiendum te ad faciendum calculum de perceptis summis compelli pro elusione sui actoris totiusque Congregationis Domus Missionis nec non contraventione contractibus et non servata fide bona poenis legibus descriptis puniri summas ex calculo promanantes instantanae refundere injugi ad extractionem altarium binorum ex nunc stringi ac caetera pro causae et termini exigentia statui decerni et sententiarum indammisque et litis expensis condemnari. Pro quo superscripto termino uti preemptorio sis compariturus eundem attentaturque et iudicialiter ad praemisse salvo processu de die in diem uti in causa non servatae fidei bonae et moram non patientis responsurus. Datum in Praetorio Crac. Sabbath. Pridie Domenicae Lactare Quadragesimalis A. D. 1738.

II. 2. ANK, Dokument dotyczący udziału Antoniego Frączkiewicza w pracach nad wyposażeniem kościoła Misjonarzy

dobudowy wież do fasady. Jednak próby zrealizowania tej idei opóźniły się i przesunęły na pierwsze dziesięciolecie wieku XX, co jest ciekawym problemem w historii omawianego zabytku.

W archiwum Zgromadzenia przechowywane są akta luźne, wśród których znajdują się m. in. rachunki, korespondencja między władzami domu stradomskiego a władzami miasta i konserwatorem zabytków, a także informacje o polichromowaniu wnętrza dokonanym w l. 1862-1864⁸. Znajdują się tam również rachunki dotyczące prac renowacyjnych prowadzonych w świątyni w okresie międzywojennym (konserwacja ołtarzy, obrazów, odnowienie polichromii).

Wśród źródeł drukowanych należy wymienić *Klejnoty stołecznego miasta Krakowa*⁹ z roku 1745, *24 widoków Krakowa*¹⁰ z roku 1836,

⁸ Zachował się kontrakt pomiędzy superiorem domu a malarzem Franciszkiem Kicińskim, a w tej samej teczce zatytułowanej „Malowanie kościoła Stradomskiego” znajduje się tekst stanowiący próbę analizy polichromii, pochodzący zapewne z II poł. wieku XX.

⁹ P. Pruszczyk, *Klejnoty stołecznego miasta Krakowa*, Kraków 1745, s. 125-128. W tym źródle na s. 128 znajduje się informacja o konsekracji świątyni oraz o fundatorze:

*Stanisława Kaweckiego opis Krakowa w obrębie okopów w r. 1836*¹¹, *Pamiętka z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic*¹² z roku 1845 oraz *Kraków dawny i teraźniejszy z przeglądem jego okolic*¹³ z roku 1854, oba dzieła autorstwa Józefa Mączyńskiego, *Kraków i jego okolica*¹⁴ Ambrożego Grabowskiego z roku 1866, *Przewodnik po Krakowie i okolicy wydany przez Komitet VI Zjazdu Lekarzy i Przyrodników*¹⁵ pod redakcją Józefa Rostafińskiego z roku 1891 oraz *Kraków*¹⁶ Walego Eliasza Radzikowskiego z roku 1902.

„wystawiony kościół (...) kosztem nayprzewielebniejszego J. M. X. Michała Szembeka Suffragana [sic!] Krakowskiego”.

¹⁰ J. N. G ł o w a c k i, *24 widoków Krakowa*, Kraków 1836, b. n. Widok 22 zatytułowany został „Przedmieście Stradom”. Do załączonej litografii dodany został tekst: „Naypiękniejszym z przedmieść Krakowa naszego, jest niewątpliwie Stradom. Początek jego, sięga jeszcze pogańskich czasów. Podanie nas naucza, że tu niegdyś bożek Stra czyli Stryba, król wiatrów, miał swój kościół, który pospółstwo zwykło nazywać Dom Boży, a ztąd rzeczzone przedmieście od bożka Stra, nazywa się Stradom (...) [kościół] Misyonarzy Krakowskich, uderza wspaniałym frontonem w guście attyckim, wspartym na czterech kolumnach, które okazałością swoją nadają mu widok zachwycający. Z załem jednak wyznać tu trzeba, że szanowne Zgromadzenie XX. Misyonarzy, zdaje się być zupełnie obojętnem na bliskie nader i zupełne zniszczenie, jakim to arcydzieło budownictwa jest zagrożone; tym bardziej że pierwszy założyciel kościoła, któremu śmierć zawczesna przeszkodziła dokończyć tey budowy, zdał ją zapewne na gorliwość pomienionego zgromadzenia; i dla tego obawiać się potrzeba, że niedokończone do tych czas upięknienia, tudzież dwie wieże kościelne do połowy tylko wysokości zaledwie doprowadzone, długo jeszcze będą mówiącemi świadkami obojętności na wszystko to, co się ściąga do pięknych sztuk, postępu cywilizacji”. Wzmianka o pierwszym „założycielu kościoła” może wskazywać i potwierdzać atrybucję projektu kościoła Kacprowi Bażance.

¹¹ A. C h m i e l, *Stanisława Kaweckiego opis Krakowa w obrębie okopów w r. 1836*, Kraków 1927, s. 65 (Biblioteka Krakowska, t. 65). Można spotkać tutaj kolejną informację, jakoby budowa wież była zaplanowana, a nawet rozpoczęta: „Ubolewać należy, że okoliczności zapewne mniej pomyślne nie pozwalają facjaty ciosowej kościoła tego po bokach wieżami zaczętami przyozdobić”.

¹² J. M ą c z y ń s k i, *Pamiętka z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic*, t. 1-3, Kraków 1845.

¹³ J. M ą c z y ń s k i, *Kraków dawny i teraźniejszy z przeglądem jego okolic*, Kraków 1854, s. 93-95. Autor na s. 93 napisał, że „w roku 1732 Michał Szembek sufragan krakowski wznosił z fundamentów ten kościół, używszy budowniczego Franciszka Placidi”.

¹⁴ A. G r a b o w s k i, *Kraków i jego okolice*, Kraków 1866.

¹⁵ *Przewodnik po Krakowie i okolicy wydany pod redakcją Józefa Rostafińskiego*, Kraków 1891.

¹⁶ W. E l i a s z R a d z i k o w s k i, *Kraków*, Kraków 1902.

Jednym z pierwszych tekstów, opartych z całym prawdopodobieństwem na archiwaliach, nie zaś wyłącznie na tradycji, była publikacja przewodnika po Krakowie autorstwa malarza i miłośnika zabytków Walerego Eliasza Radzikowskiego¹⁷. Podał on rok 1719 jako czas rozpoczęcia budowy świątyni, jak również nazwisko ówczesnego superiora domu stradomskiego oraz niektórych spośród fundatorów kościoła: biskupa Szembeka i ks. Porębskiego, proboszcza kaplicy rorantystów na Wawelu. W 1906 roku na kartach *Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej* pojawiła się krótka informacja na temat kościoła misjonarzy, w której przypisano jego budowę – za Józefem Mączyńskim i Walerym Elaszem Radzikowskim – Francesco Placidiemu¹⁸.

Stan badań

W roku 1919 ukazała się ważna praca Franciszka Kleina na temat barokowych świątyni Krakowa¹⁹, z obszernym fragmentem poświęconym kościołowi pw. Nawrócenia św. Pawła na Stradomiu, w którym autor syntetycznie opisał historię Zgromadzenia Misjonarzy w Polsce, przedstawił zarys historii domu stradomskiego oraz opublikował dostępne mu plany i rysunki. Co ciekawe, słusznie powiązał kościół z zabytkami sakralnymi architektury rzymskiej, wskazując na analogie odnoszące się do planu, fasady i artykulacji ścian wnętrza świątyni. Badacz zwrócił także uwagę na fakt wykorzystania światła przez architekta, jednak – w świetle ówczesnej wiedzy – przypisywał atrybucję dzieła Francesco Placidiemu. Artykuł Franciszka Kleina pod wieloma względami pozostaje jednak aktualny do dziś. Historią domu i kościoła Stradomskiego zajmował się ks. Franciszek Bączkowiec CM, który na początku XX wieku opublikował wyniki swoich badań w czasopiśmie Zgromadzenia *Roczniki Obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego a Paulo*²⁰. Przekrojowo zebrane wiadomości na temat historii Zgromadzenia i jego działalności w Polsce można znaleźć również

¹⁷ Ibidem, s. 442-443.

¹⁸ *Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. 2, Kraków 1906, s. 366.

¹⁹ F. K l e i n, *Barokowe kościoły Krakowa*, „Rocznik Krakowski”, 15(1913), s. 97-204. O kościele misjonarzy na Stradomiu autor pisał na s. 155-169.

²⁰ F. B ą c z k o w i c z, *Z dziejów domu Stradomskiego*, „Roczniki Obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego a Paulo”, 17(1911), s. 104-120, 284-298; 18(1912), s. 130-148; 19(1913), s. 22-37, 209-226; 20(1914), s. 37-53, 204-223; 21(1915), s. 121-148, 280-314; 23(1921), s. 30-45.

w *Księżce pamiątkowej trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy*²¹ wydanej w roku 1925, a także w opracowaniu *Kościół w Polsce*²² Jerzego Kłoczowskiego. Niezwykłego odkrycia dokonał Adam Bochnak, który odnalazł w archiwum stradomskim plan świątyni centralnej; uznał go za pierwotny i niezrealizowany projekt kościoła. Autor wiązał ten plan z Francesco Placidim, a krótką wzmiankę na ten temat opublikował w 1948 r.²³ Józef Lepiarczyk wraz z ks. Bolesławem Przybyszewskim po raz pierwszy, w roku 1952, dokonali zmiany atrybucji projektu kościoła, przypisując go Kacprowi Bażance²⁴. Podobna wzmianka znalazła się w pracy zbiorowej *Przemiany dziejowe otoczenia Wawelu*²⁵.

W monografii poświęconej Kacprowi Bażance, Olgierd Zagórowski wiele miejsca poświęcił kościołowi na Stradomiu. Wcześniejszą atrybucję poparł i uzasadnił poprzez przeprowadzenie analizy porównawczej krakowskiego kościoła z dziełami potwierdzonymi archiwalnie. Ponadto Olgierd Zagórowski przeanalizował plan kościoła centralnego odnaleziony przez Adama Bochnaka, wskutek czego przypisywał ten projekt Bażance. Badacz poświęcił również miejsce analizie oświetlenia wnętrza²⁶.

Józef Dutkiewicz skrytykował przebudowę fasady świątyni, dokonaną w roku 1960 przez Stanisława Murczyńskiego i Wiktora Zina, publikując również nowy, oryginalny pogląd, że nieukończona fasada była świadomym zastosowaniem idei „non finito”²⁷. Józef Lepiarczyk zakwalifikował kościół Misjonarzy do prac mylnie przypisywanych

²¹ *Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy*, Kraków 1925, s. 66-132.

²² *Kościół w Polsce. Wieki XVI-XVIII*, t. 2, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, s. 573-577.

²³ A. Bochnak, *Sprawozdania z posiedzeń za rok 1947*, „Prace Komisji Historii Sztuki PAU”, 9(1948), s. 259-260.

²⁴ J. Lepiarczyk, B. Przybyszewski, *Katedra na Wawelu w XVIII wieku. Zmiany jej wyglądu architektonicznego i urządzenia wnętrza na podstawie badań archiwalnych*, [w:] *Sztuka baroku. Materiały sesji naukowej ku czci śp. profesorów Adama Bochnaka i Józefa Lepiarczyka*, Kraków 1991, s. 21-38.

²⁵ J. Lepiarczyk, H. Łozińska, S. Świszczewski, *Przegląd zabytków w otoczeniu Wawelu*, [w:] *Przemiany dziejowe otoczenia Wawelu*, praca zbiorowa, Kraków 1953, s. 51.

²⁶ O. Zagórowski, *Architekt Kacper Bażanka*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 18(1956), s. 84-122.

²⁷ J. Dutkiewicz, *Kraków. Kronika*, [w:] „Ochrona Zabytków”, 15(1962), nr 1, s. 71-72.

Francesco Placidiemu. Wyraził przypuszczenie, że błędna atrybucja Mączyńskiego była wynikiem pomylenia zabytku z kościołem Trynitarzy²⁸. Autor opublikował również reprodukcję niezrealizowanego chóru muzycznego, wykonanego przez Francesco Placidiego dla Misjonarzy. Michał Rożek w referacie wygłoszonym na sesji naukowej z okazji Dni Krakowa w 1982 roku zawarł kilka uwag na temat obiektów luministycznych we wnętrzu kościoła²⁹. Józef Lepiarczyk zwrócił natomiast uwagę na problem próby dobudowy wież do fasady kościoła na przełomie XIX i XX wieku, dokonując również wnikliwej analizy kościoła i zaprezentował nowatorski pomysł możliwej rekonstrukcji jego fasady³⁰.

Krótki opis analizowanego kościoła można znaleźć również w *Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce*, który zawiera syntetyczny opis świątyni wraz z jej wyposażeniem oraz kilka informacji historycznych³¹. W latach 80. XX wieku powstała praca dyplomowa, która poruszała kwestie związane z architekturą oraz historią kościoła i domu Zgromadzenia³², której autor poruszał później jeszcze kwestie związane z fasadą świątyni³³. Kilku badaczy poświęciło uwagę Kacprowi Bażance, który jest domniemanym autorem projektu obecnego kościoła³⁴.

²⁸ J. Lepiarczyk, *Architekt Franciszek Placidi*, „Rocznik Krakowski” 37(1965), s. 65-126. Na temat projektu chóru muzycznego zob. s. 105-106.

²⁹ M. Rożek, *Europejskie inspiracje w sztuce Krakowa epoki saskiej*, [w:] *Kraków w czasach saskich. Materiały z sesji naukowej z okazji Dni Krakowa w 1982 roku*, red. J. Małeckki, Kraków 1984, s. 41-58 (Rola Krakowa w Dziejach Narodu, nr 2).

³⁰ J. Lepiarczyk, *W sprawie fasady późnobarokowego kościoła Misjonarzy na Stradomiu*, „Rocznik Krakowski”, 52(1986), s. 47-60.

³¹ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* [dalej: KZSP], t. 4: *Miasto Kraków*, cz. 5, *Kazimierz i Stradom. Kościoły i klasztory*, 2, red. I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, Warszawa 1994, s. 29-30.

³² AMS, R. Bogdański, *Architektura i historia kościoła...*, *op. cit.*, Warszawa 1986.

³³ Idem, *Jeszcze w sprawie fasady kościoła księży Misjonarzy na Stradomiu*, „Rocznik Krakowski”, 56(1990), s. 125-149.

³⁴ H. Dziurla, *Kacper Bażanka był uczniem Andrei Pozza*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 51(1989), nr 2, s. 179-183; J. Kowalczyk, *Między Krakowem a Warszawą. Uwagi o Bażance, Bayu i Placidim*, [w:] *Sztuka baroku. Materiały sesji naukowej ku czci śp. Profesorów Adama Bochnaka i Józefa Lepiarczyka*, Kraków 1991, s. 77-83; O. Zagórowski, *Architekt Kacper Bażanka*, *op. cit.*, s. 84-122; A. Małkiewicz, *Niezrealizowany projekt krakowskiego kościoła Misjonarzy na Stradomiu i jego domniemany autor: przyczynek do działalności architektów dyletantów w Krakowie w epoce baroku*, „Rocznik Krakowski”, 75(2009), s. 71-82.

Podsumowując stan badań, należy wskazać, że tematy związane z architekturą omawianego kościoła, takie jak: jej inspiracje, kwestia atrybucji czy analiza fasady były problemami poruszonymi przez badaczy, to jednak niewielka liczba opracowań dotyka zagadnień związanych z dokładną historią świątyni i jej wyposażeniem, co było jedną z zasadniczych trudności w procesie powstawania niniejszej pracy. Kolejną z nich była konieczność odszukania i przeanalizowania źródeł, które były niezbędne dla przeprowadzanych analiz. W prezentowanym stanie badań pominięto obszernie opracowania dziejów sztuki, w których kościół Misjonarzy był wyłącznie wzmiankowany, a zwrócono uwagę na teksty poświęcone omawianemu zabytkowi oraz takie publikacje, w których znajdowały się informacje istotne dla tematu niniejszego opracowania.

Struktura artykułu

Pierwsza część artykułu poświęcona jest szczegółowej historii kościoła pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła w Krakowie. Rozpoczyna ją przedstawienie genezy świątyni, obejmującej kontekst jej fundacji. Następnie omówione są dzieje budowy kościoła, które ukazują proces powstania tej barokowej perły architektury sakralnej. Sekcja ta uwzględnia także przemiany, jakim ulegała świątynia od momentu konsekracji do chwili obecnej, ze szczególnym uwzględnieniem zmian w architekturze i wyposażeniu. Ponadto, istotnym elementem tej części, jest analiza niezrealizowanych projektów, w tym planów budowy centralnej świątyni, która jest domniemanym pierwotnym projektem kościoła, jak również projektów przebudowy fasady na przełomie XIX i XX wieku, które z różnych przyczyn nie doczekały się realizacji.

Kościół od dawna wzbudza zainteresowanie badaczy. Analizując dotychczasowe badania, można stwierdzić, że choć obiekt ten był wielokrotnie omawiany, nadal brakuje szczegółowej analizy jego historii. Niniejszy tekst jest próbą takiego opracowania, które pozwoli na wypełnienie luki w dotychczasowych badaniach.

1. Historia powstania kościoła

1.1. Geneza

Zgromadzenie Świeckich Księży Misjonarzy (*Congregatio presbyterorum saeculorum Missionis*) powstało we Francji na początku wieku XVII,

a jego założycielem był św. Wincenty a Paulo, żyjący w latach 1581-1660, odnowiciel duchowieństwa i twórca dwóch zgromadzeń zakonnych³⁵.

Założone przez niego Zgromadzenie nie zostało ustanowione jako zakon, lecz jako zgromadzenie księży świeckich, czyli otwarte na świat i posługujące pośród ludzi, szczególnie ukierunkowane dla misje przeprowadzane w parafiach, a wkrótce również organizowanie misji w krajach pogańskich. W Polsce zwyczajowo przyjęła się nazwa Zgromadzenie Księży Misjonarzy bądź Zgromadzenie Misji. Za swój początek Zgromadzenie uznaje datę 16 kwietnia 1625 roku, kiedy to w Paryżu sporządzono kontrakt założenia Zgromadzenia, a dnia 12 stycznia 1633 roku papież Urban VIII zatwierdził Zgromadzenie w Kościele wydając bullę *Salvatoris Nostris*³⁶. Wspólnota szybko rozwijała się³⁷.

Okres po Soborze Trydenckim charakteryzował się umocnieniem znaczenia Kościoła katolickiego, zwłaszcza w Europie, a duże znaczenie w procesie jego odnowy miały zakony i zgromadzenia poświęcające się pracy duszpasterskiej, misyjnej i charytatywnej. Ważną dziedzicą była również formacja duchowieństwa diecezjalnego i stąd pojawiła się potrzeba tworzenia i prowadzenia seminariów duchownych³⁸.

Królowa Ludwika Maria Gonzaga, małżonka Władysława IV i Jana Kazimierza, należała w Paryżu do Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia i była zachwycona postacią św. Wincentego, stąd w 1651 roku do Warszawy przybyli pierwsi przedstawiciele Zgromadzenia, a w krótkim czasie zakładali oni nowe placówki. W 1677 roku założono dom w Chełmnie, skąd Misjonarze prawdopodobnie przybyli do Krakowa. Kluczową postacią w kontekście powstania omawianej świątyni był biskup Jan Małachowski, który odegrał istotną rolę w jej fundacji i rozwoju. W 1681 roku został on bowiem biskupem krakowskim, wcześniej pełniąc posługę w Chełmnie. Hierarcha ten zainicjował reformę seminarium duchownego w Krakowie, przekazując je pod opiekę Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo. To Zgromadzenie zostało sprowadzone do Krakowa w 1682 roku, gdzie umieszczono je na Stradomiu i powierzono zarządzanie wioskami należącymi do okolicznych dóbr kościelnych³⁹.

³⁵ *Księga pamiątkowa trzechsetlecia...*, op. cit., s. 25.

³⁶ Ibidem, s. 21-26.

³⁷ Szerzej na ten temat: *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce (1651-2001)*, t. 1, red. S. R o s p o n d, Kraków 2001, s. 9-13.

³⁸ Ibidem, s. 47-48.

³⁹ W. W d o w i c k i, *Historia Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Polsce*, Kraków 1902; *Księga pamiątkowa trzechsetlecia...*, op. cit., s. 66-131.

Podjęcie pracy przez członków Zgromadzenia w seminarium zamkowym w Krakowie stworzyło możliwości do rozwinięcia ich działalności w całym, rozległym terenie ówczesnej diecezji krakowskiej, choć kapituła krakowska ograniczała te plany. Z tego powodu misjonarze podjęli starania w kierunku ufundowania drugiego domu w Krakowie. Choć planowano wtedy przejęcie opuszczonych zabudowań po Zgromadzeniu Ducha Świętego położonych przy ul. Szpitalnej, zaniechano tej idei z powodu wyraźnego sprzeciwu pozostałych zakonów i zgromadzeń krakowskich⁴⁰.

1.2. Fundacja

Początkowo dom Zgromadzenia znajdował się na Wawelu, jednak dość szybko, w 1682 roku, zaczęto zakupywać na Stradomiu grunty z myślą o wybudowaniu własnej siedziby. W kolejnych latach dokupowano kolejne tereny, między innymi dzięki darowiznom wspomnianego wcześniej biskupa krakowskiego Jana Małachowskiego. Starania te pozwoliły w 1686 r. erygować drugi dom Zgromadzenia w Krakowie, który popularnie nazywany jest domem stradomskim⁴¹. W roku 1690 kanonik Piotr Jordan zakupił od kowala Alberta Olkuskiego dom z kuźnią, przekazując następnie ten majątek Zgromadzeniu. Na tym gruncie wybudowany został w późniejszym czasie omawiany kościół. Najprawdopodobniej w roku 1693 położono kamień węgielny pod budowę kościoła, jednak prace przy jego wznoszeniu zostały przesunięte na okres późniejszy⁴². Już w pierwszych opracowaniach ustaliła się tradycja, że kościół misjonarzy na Stradomiu został ufundowany przez biskupa Michała Szembeka, sufragana krakowskiego⁴³. Zachowały się także wzmianki o wsparciu budowy świątyni przez proboszcza kaplicy rorantystów na Wawelu oraz o dotacjach wspomnianego wcześniej biskupa Małachowskiego. Jednak XIX-wieczne inwentarze, przechowywane w archiwum stradomskim, zgodnie stwierdzają brak konkretnego fundatora, wskazując, że budowę finansowało zarówno samo Zgromadzenie, jak również ks. Porębski, proboszcz kaplicy rorantystów na Wawelu oraz biskup Szembek. Olgierd Zagórowski w swoim artykule pisał o fundacji

⁴⁰ *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce...*, op. cit., s. 74-76.

⁴¹ *Ibidem*, s. 74-76.

⁴² *Ibidem*, s. 75-76.

⁴³ *Księga pamiątkowa trzechsetlecia...*, op. cit., s. 95.

biskupa Małachowskiego, nie powoływał się jednak na żadne źródło, co może wskazywać na pomyłkę polegającą na utożsamieniu fundacji seminarium rzeczywiście dokonaną przez biskupa, z fundacją kościoła⁴⁴. O fakcie fundacji przez biskupa Małachowskiego nie wspominają inne opracowania. Wymieniony wcześniej sufragan krakowski w latach 1709-1726, biskup Michał Szembek, był życzliwy Zgromadzeniu Misji, przekazując mu w spisany w roku 1723, testamencie sumę 20 tysięcy złotych, jednak kwota ta nie była przeznaczona na budowę kościoła, lecz miała sfinansować inne, szczegółowo określone cele⁴⁵.

Ostatnia wola biskupa Szembeka była powodem sporu pomiędzy Zgromadzeniem a Cystersami z Mogiły, ponieważ wspomniany biskup był opatem komendatoryjnym tamtejszego klasztoru. Stąd też członkowie Zgromadzenia rościli sobie prawo do całego majątku, którego zmarły nie rozdysonował w swoim testamencie. Ponadto w spór włączyła się również rodzina biskupa, lecz po kilku latach to Cystersi okazali się głównym spadkobiercą zmarłego duchownego. Misjonarze wydali dużą sumę pieniędzy na udział w procesie, dlatego też jeden z ich współbraci konstatawał, że „w tej sprawie dom poniósł straty, a nie zyskał nic”⁴⁶.

W świetle powyższych informacji należy zatem domniemywać, że powszechnie funkcjonująca teza o ufundowaniu kościoła przez biskupa Szembeka wydaje się mało prawdopodobna, a raczej trzeba zakładać, iż biskup Szembek był jedynie jednym z wielu, którzy przyczynili się do powstania kościoła. Świadczy o tym fakt, że misjonarze z pewnością otrzymali od niego kwotę 20 tysięcy złotych, jednak nie mogło to wystarczyć na całkowite pokrycie kosztów budowy świątyni. Znajdujące się na Stradomiu archiwalia wskazują, że proboszcz kaplicy rorentystów na Wawelu ks. Porębski, przekazał na budowę kościoła sumę 40 florenów, brak jednak informacji o innych ofiarach, jednak duchowny ten często jest określany mianem „dobrodzieja” misjonarzy na Stradomiu⁴⁷.

⁴⁴ O. Zagórowski, *Architekt Kacper Bażanka*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 18(1956), s. 115.

⁴⁵ F. Bączkowiec, *Z dziejów domu Stradomskiego...*, *op. cit.*, s. 218.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 222.

⁴⁷ Wątek ten szczegółowo opisuje Robert Bogdański: AMS, R. Bogdański, *Architektura i historia kościoła...*, *op. cit.*, s. 39-41.

Rozłożony w czasie proces powstawania kościoła oraz brak innych informacji pozwala domniemywać, że fundacja była dokonywana stopniowo przez różne osoby i instytucje, wśród nich: biskupa Szembeka, ks. Porębskiego z Wawelu, Zgromadzenie Misjonarzy oraz wielu innych, np. kolejnych biskupów krakowskich⁴⁸.

1.3. Dzieje budowy

Niezbędna jest próba określenia ram czasowych budowy kościoła. Dzięki zachowanym archiwaliom możemy wskazać na rok 1719 jako moment rozpoczęcia prac. Zachowała się notatka, w której ówczesny asystent domu stradomskiego, ks. Stefan Jabłoński, zwraca się do magistratu miasta Kazimierza z zapewnieniem: „stawiamy skoro fundamenta i mury kościoła wyniesiemy”. Dokument datowany jest na 26 sierpnia 1719 roku i podpisany został na Stradomiu⁴⁹. Drugą, bardzo istotną datą z historii świątyni, jest moment konsekracji kościoła. W archiwum stradomskim zachował się oryginalny dokument z dnia 22 czerwca 1732 r., podpisany przez sufragana krakowskiego, biskupa Michała Kunickiego, który dokonał aktu konsekracji świątyni⁵⁰. Jego tekst brzmi następująco:

„EGO MICHAEL KUNICKI DEI ET APOSTOLICAE SEDIS GRATIA EPISCOPUS ARSINOENSIS SUFFRAGANEUS ET ARCHIDIACONUS CRACOVIENSIS Consecravi Ecclesiam hanc Stradomia ad Cracoviam Tituli Conversionis Sancti Pauli, et Altaria, Majus videlicet, in Honorem Beatissima Virginis MARIAE Dolorosa, a parte dextra primum in Honorem Sanctorum Nicolai, secundum Vincenti a Paulo, tertium Joannis Nepomuceni, a sinistra vero primum in Honorem Sanctorum Michaelis Archangeli, secundum Casimiri, tertium Joannis Evangelistae et singulis Christi Fidelibus hodie unum Annum, et in Die Anniversaria Consecrationis hujusmodi Ipsam visitantibus Quadraginta dies de vera Indulgentia in Forma Ecclesiae consveta concessi Diem Anniversariam Dedications Dominicam infra Octavam Nativitatis Beatissimae Virginis assignavi. Anno Domini Millesimo Septingentesimo Trigesimo Secundo, Die Vigesima Secunda Junii”⁵¹.

⁴⁸ Ibidem, s. 41.

⁴⁹ ANK, sygn. 29/34/0/4.5/893. Akta dotyczące klasztorów kazimierskich: Kołek na Stradomiu, misjonarzy na Stradomiu, paulinów na Skalce, trynitarzy, lata 1605-1797.

⁵⁰ AMS, *Akt konsekracji kościoła z 22 VI 1732 r.*

⁵¹ Tłumaczenie własne: „JA, MICHAŁ KUNICKI, Z ŁASKI BOŻEJ I STOLICY APOSTOLSKIEJ, BISKUP ARSINOEN, SUFRAGAN I ARCHIDIAKON KRA-

Potwierdzenie tej istotnej informacji znajduje się również w księdze czynności biskupich, przechowywanej obecnie w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie⁵².

Pomiędzy rozpoczęciem budowy a konsekracją kościoła minęło 13 lat, stąd długość prac, przy relatywnie niewielkiej świątyni, może być zastanawiająca. Z lakonicznych wzmianek zamieszczonych w artykułach członka Zgromadzenia ks. Bączkiewicza, można pośrednio wnioskować o problemach finansowych towarzyszących budowie. Ponadto w *Księdze pamiątkowej trzechsetlecia Zgromadzenia* znajduje się informacja, że „po wybudowaniu domu ukończono kościół w 1732 r., konsekrowany przez biskupa sufragana Michała Kunickiego”⁵³. Prawdopodobnie w jakiejś mierze Zgromadzenie musiało pogodzić budowę domu i seminarium Zgromadzenia z powstaniem kościoła, gdyż obydwa przedsięwzięcia bez wątpienia były kosztowne⁵⁴.

W literaturze często jako rok ukończenia budowy pojawia się rok 1728⁵⁵. Być może był to moment przesklepienia świątyni, a kolejne cztery lata trwało wyposażanie kościoła. Tę hipotezę potwierdzałby fakt, że w momencie konsekracji w świątyni znajdowało się już siedem ołtarzy, w tym ołtarz główny pod wezwaniem Matki Boskiej Bolesnej. Choć brak uzasadnienia źródłowego dla wskazania roku 1728 na czas zakończenia budowy, to jednak można odnaleźć taką wzmiankę w inwentarzu kościoła z 1875 r. Być może stąd wiedzę zaczerpnął Walery Eliaz, który zamieścił informację w swoim przewodniku⁵⁶.

KOWSKI konsekrowałem tę świątynię na Stradomiu w Krakowie pod wezwaniem Nawrócenia św. Pawła oraz ołtarz większy mianowicie ku czci Najświętszej Maryi Panny Bolesnej, po prawej stronie pierwszy ku czci świętego Mikołaja, drugi Wincen- tego a Paulo, trzeci Jana Nepomucena, a po lewej stronie pierwszy ku czci świętego Michała Archanioła, drugi Kazimierza, trzeci Jana Ewangelisty, i każdemu z wier- nych, którzy dziś kościół ten nawiedzają na czas jednego roku, a w dniu rocznicy te- jże konsekracji udzieliłem odwiedzającym czterdzieści dni odpustu zupełnego wed- ług zwyczaju Kościoła. Rocznicę poświęcenia kościoła wyznaczyłem na niedzielę w oktawie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. W roku Pańskim 1732, 22 czerwca”.

⁵² AKMKr, sygn. L. Ord. 9. *Księga czynności biskupich Michała Kunickiego, sufra- gana krakowskiego, potwierdzającego akt konsekracji kościoła*.

⁵³ *Księga pamiątkowa trzechsetlecia...*, op. cit., s. 96.

⁵⁴ Szerzej na ten temat: AMS, R. B o g d a ń s k i, *Architektura i historia kościoła...*, op. cit., s. 42-43.

⁵⁵ AMS, *Inwentarz z roku 1875*.

⁵⁶ W. Eliaz R a d z i k o w s k i, *Kraków...*, op. cit., s. 442.

Następnie podobnie uczynił Franciszek Klein, Olgierd Zagórowski i wielu badaczy z XX wieku⁵⁷.

Robert Bogdański wskazuje, że członek Zgromadzenia, ks. Mikołaj Augustynowicz, mógł pełnić funkcję „prowadzącego” budowę świątyni. Przebywał on na Stradomiu od moment złożenia ślubów w 1718 r. aż do roku 1734, w którym został przeniesiony do Lublina, gdzie sprawował stanowisko superiora oraz urząd rektora seminarium. Badacz sugeruje nawet, że forma przesklepienia kościoła mogła być nawet projektu wspomnianego duchownego⁵⁸.

W drugiej połowie lat 20. XVIII wieku (prawdopodobnie w latach 1725-1727) przełożeni domu stradomskiego zawarli kontrakt z rzeźbiarzem Antonim Frączkiewiczem na wykonanie prac przy wyposażeniu wnętrza kościoła. Jest to bardzo istotny fakt w kontekście potwierdzenia atrybucji świątyni Kacprowi Bażance. Obecność Frączkiewicza w procesie urządzania stradomskiego kościoła misjonarzy znajduje analogię w budowie kościoła klasztornego Norbertanek w pobliskich Imbramowicach, gdzie rzeźbiarz pracował pod kierunkiem Bażanki właśnie, który bez wątplenia był również architektem tamtejszej świątyni. Bażanka, domniemany architekt kościoła misjonarzy na Stradomiu, mógł polecić Antoniego Frączkiewicza Zgromadzeniu jako zaufanego wykonawcę wyposażenia kościoła, bądź też artyści tworzyli po prostu nieformalny zespół pracujący wspólnie przy wznoszeniu kościołów. Kwestia ta wymaga jednak osobnych badań. Robert Bogdański sugeruje, że wspomniany kontrakt Zgromadzenia z Antonim Frączkiewiczem mógł obejmować także wykonanie fasady, opierając się na podobieństwie główek puttów fasady do analogicznych główek w kapitelach pilastrów nawy. Gdyby przyjąć tę tezę, prace przy wykonaniu fasady musiałby zostać przerwane przez śmierć rzeźbiarza w roku 1741⁵⁹.

2. Historia kościoła od momentu konsekracji do chwili obecnej

2.1. Prace w kościele w wieku XVIII i XIX

Regencyjny chór muzyczny z ok. połowy XVIII w. mieści organy wykonane prawdopodobnie w latach 1742-1745. Budowa pierwszego

⁵⁷ F. Klein, *Barokowe kościoły Krakowa*, op. cit., s. 156; O. Zagórowski, *Architekt Kacper Bażanka...*, op. cit., s. 115.

⁵⁸ AMS, R. Bogdański, *Architektura i historia kościoła...*, op. cit., s. 44.

⁵⁹ Ibidem, s. 42-44.

instrumentu muzycznego w kościele misjonarskim na Stradomiu miała miejsce zapewne pomiędzy rokiem 1732 a 1745. Ksiądz Karol Mrowiec jako czas budowy wskazuje rok 1742, jednak nie podaje żadnego konkretnego źródła⁶⁰. Nazwisko budowniczego organów pozostaje nieznane. Oparta na podobieństwie prospektów organowych hipoteza sugerująca, że budowniczym organów mógł być franciszkanin o. Pasierbski, który pracował nad organami w kościele oo. bernardynów na Stradomiu, jest ciekawa, ale budzi wątpliwości. Koncepcja ta opiera się, póki co wyłącznie na podobieństwie wyglądu wspomnianych prospektów organowych⁶¹.

Najwcześniejsza wzmianka dotycząca organów, jaką udało się dotychczas odnaleźć, pochodzi z 17 stycznia 1745 roku. W lokalnych rachunkach odnotowano wówczas pierwszą wypłatę dla organisty, a niecały tydzień później, 23 stycznia, wynagrodzenie otrzymał także kalikant⁶². Instrument na przestrzeni lat był wielokrotnie restaurowany. Na początku XIX wieku konserwacji organów dokonał Piotr Radwański, a w latach 1845-1848 Ignacy Wojciechowski zbudował nowy instrument, ulokowany za dotychczasowym, regencyjnym prospektem⁶³. Opiekę nad tym wyjątkowym dziełem w latach 1874-1892 sprawował również Tomasz Wojciechowski, syn Ignacego⁶⁴.

W pierwszej połowie XIX wieku wiele razy odnotowywany był zły stan kościoła. Jeden z autorów pisał, że świątyni grozi zniszczenie i wzywał władze Zgromadzenia do przeprowadzenia jego konserwacji⁶⁵.

⁶⁰ K. Mrowiec, *Liturgia i muzyka u Księża Misjonarzy w Polsce*, „Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce”, 13(1961), s. 238.

⁶¹ AMS, K. Frąś, *Przemiany konstrukcyjno-brzmieniowe w organach, na przykładzie instrumentu w kościele Księża Misjonarzy na Stradomiu*, praca magisterska, [mps], Kraków 2013, s. 42.

⁶² P. Matoga, *Organy w kościele Księża Misjonarzy pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła w Krakowie na Stradomiu*, „Nasza Przeszłość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce”, 120(2013), s. 157-158.

⁶³ P. Matoga, *Organy w kościele Księża Misjonarzy...*, *op. cit.*, s. 164-167; K. Frąś, *Przemiany konstrukcyjno-brzmieniowe w organach...*, *op. cit.*, s. 49.

⁶⁴ W późniejszym czasie podejmowano również prace konserwatorskie: W 1901 roku pod czujnym okiem Tomasza Falla ze Szczyrzyca, przeprowadzono renowację, a w latach 20. XX wieku Stanisław Żebrowski z Krakowa zadbał o najpierw o miechy w 1921 roku, następnie w 1928 roku dokonał reperacji instrumentu oraz dodał kilka nowych piszczałek. Por. P. Matoga, *Organy w kościele Księża Misjonarzy...*, *op. cit.*, s. 164-167.

⁶⁵ J. N. Głowacki, *24 widoków Krakowa*, *op. cit.*, poz. 12.

Podobne zdanie wyraził Stanisław Kawecki⁶⁶. Istotnie, inwentarze kościoła spisane w latach 1822 oraz 1841 zawierają informacje o konieczności wymiany dachówki i fatalnym stanie okien fasady („zabite deskami”, „wytluczone szyby”)⁶⁷. Wilgoć obecna we wnętrzu świątyni poczyniła szkody, m.in. częściowo zniszczony został ołtarz dedykowany św. Wincentemu, a eliptyczne otwory znajdujące się w kopule były przesłonięte deskami (obecnie umieszczono tam lustra). Również schody prowadzące do głównego wejścia do kościoła wymagały pilnej naprawy. Wyżej przedstawione problemy spowodowane były z całą pewnością istotnym zaangażowaniem władz domu stradomskiego w przebudowę tutejszego seminarium, jakkolwiek dla wszystkich instytucji kościelnych wówczas był to trudny okres zaboru austriackiego i józefińskiej polityki względem Kościoła. Jedną z pierwszych informacji dotyczących prac remontowych przy świątyni pochodzi z 1835 roku, kiedy to położono nowy dach z karpówki, a w 1849 roku zamontowano łańcuch przed wejściem głównym, co może sugerować, że w tym czasie wyremontowano również zniszczone wcześniej schody⁶⁸.

W latach 1862-1864 przeprowadzono renowację kościoła, częściowo dzięki funduszom przekazanych przez Marię Talbot, wizytatorkę Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia. Prace obejmowały wykonanie polichromii oraz odnowienie ołtarza św. Wincentego a Paulo.

W procesie renowacji uczestniczyli rzeźbiarze: Adolf Szpilman, Józef Maszczyński, Karol Prochaska, Teofil Nodzyński, Ludwik Zieliński oraz pozłotnicy: Michał Gorliński i Antoni Wanka. Prawdopodobnie w tym samym czasie odnowiono również ołtarze boczne, w tym ołtarz św. Michała Archanioła⁶⁹. Kontrakt na wykonanie polichromii, zawarty pomiędzy władzami domu a Franciszkiem Kicińskim, podpisano 30 kwietnia 1862 r.⁷⁰ Na sklepieniu apsydy, we wnętrzu kopuły nad prezbiterium, pendentywach, sklepieniu nawy oraz przedsiönku zachodnim, sufitach empor nad przedsiönkami przy prezbiterium oraz na sufitach kaplic wykonano ją pod nadzorem Izzydora Jabłońskiego przez zespół malarski złożony z malarzy Stanisława

⁶⁶ A. Chmiel, *Stanisława Kaweckiego opis Krakowa w obrębie okopów...*, op. cit., s. 65.

⁶⁷ AMS, *Inwentarz z 1822 r.*; AMS, *Inwentarz z 1841 r.*

⁶⁸ AMS, R. Bogdański, *Architektura i historia kościoła...*, op. cit., s. 52-53.

⁶⁹ AMS, *Kościół pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła. Konserwacja ołtarza bocznego pw. św. Jana Nepomucena. Dokumentacja opisowa i fotograficzna*, opr. E. Dziubńska-Rusek, Kraków 2017, s. 4-5.

⁷⁰ AMS, Zbiór zatytułowany *Malowanie kościoła Stradomskiego za ks. sup. Klingera*.

Bryniowskiego, Franciszka Kicińskiego, Aleksandra Kotsisa, Antoniego Kozakiewicza, Konstantego Macewicza, Karola Sagnowskiego i Franciszka Streita. Polichromię odnawiano dwukrotnie: w 1926 r. przez Jana Holewińskiego i Karola Orleckiego pod kierunkiem Jana Bukowskiego i Wiesława Adama Zarzyckiego oraz – pod nadzorem Aleksandra Piotrowskiego i Edwarda Kosakowskiego – w latach 1988-1990. Polichromia oprócz typowych przedstawień takich jak Baranek Boży, Ewangelści czy chóry anielskie, ukazuje także patronów Polski, Ojców Kościoła i świętych Zgromadzenia Misji⁷¹.

Oprócz polichromii, w tym czasie wykonano także wiele mniejszych prac: odnowiono rzeźby, pomalowano i wykonano złocenia ołtarzy, a prawdopodobnie w dwóch z nich, poświęconym Matce Boskiej Bolesnej i św. Kazimierzowi, umieszczono nowe obrazy pędzla Wojciecha Eliasza⁷². Możliwe, że wtedy zainstalowano w kościele ambone, nawiązującą w formie do balustrad empor⁷³.

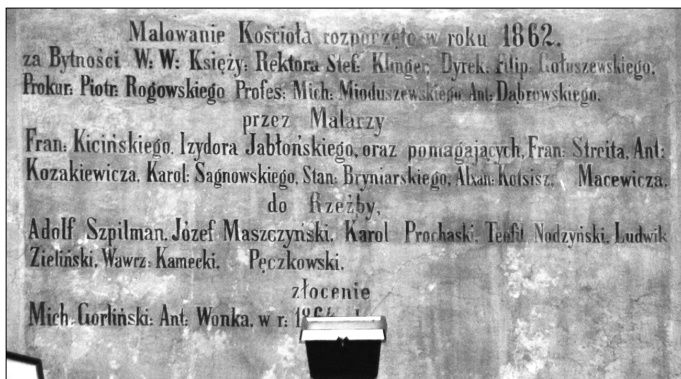
Istotnym źródłem do opisu prac renowacyjnych w kościele są również napisy pamiątkowe, umieszczone wewnątrz, w najwyższej kondygnacji budynku. Tekst napisu z 1862 r. (il. 3) brzmi następująco:

Malowanie kościoła rozpoczęto w roku 1862,/ Za bytności W:W: Księży: Rektora Stef: Klinger./ Dyrek. Filip: Gołuszewskiego,/ Prokur: Piotr: Rogowskiego Profes: Mich: Mioduszewskiego Ant: Dąbrowskiego,/ przez Malarzy/ Fran: Kicińskiego, Izydora Jabłońskiego, oraz pomagających, Fran: Streita, Ant:/ Kozakiewicza, Karol: Sagnowskiego, Stan: Bryniarskiego, Alxan: Kotsisz, Macewicza/ do Rzeźby/ Adolf Szpilman, Józef Maszczyński, Karol Prochaski, Teofil Nodzyński, Ludwik/ Zieliński, Wawrz: Kamecki, Pęczkowski/ zlocenie/ Michał Gorliński: Ant: Wronka w r: 1864 sk.

⁷¹ Polichromia w kościele obejmuje szereg różnorodnych motywów i kompozycji. Na sklepieniu zakrystii utrzymana w stylu regencji, z II poł. XVIII wieku. Dekoracja malarska na sufitach przedśionków przy prezbiterium ukazuje św. Wincentego a Paulo pośredniczącego w sporze między możnowładcą a szlachcicem oraz świętego uczestniczącego w poświęceniu kościoła. Polichromia powstała na początku XX w. Por. KZSP, t. 4: *Miasto Kraków*, cz. 5, op. cit., s. 29-30.

⁷² AMS, Zbiór zatytułowany *Malowanie kościoła Stradomskiego za ks. sup. Klingera*.

⁷³ AMS, R. B o g d a n s k i, *Architektura i historia kościoła...*, op. cit., s. 52-54. Pierwsza wzmianka o ambonie pochodzi z inwentarza z roku 1875, a jej opis odpowiada ambonie współcześnie znajdującej się w kościele.

Il. 3. Napis upamiętniający restaurację kościoła z 1862 r.

2.2. Prace w Dwudziestoleciu międzywojennym

Posługujący w kościele duchowny, ks. Pius Pawellek CM, związany jest z pracami restauracyjnymi rozpoczętymi przy kościele pod koniec lat 20. XX wieku. 16 października 1928 roku zawarł on umowę z właścicielem firmy malarskiej Karolem Orleckim na konserwację polichromii, którą zrealizowano w roku kolejnym przy udziale malarzy Jana Bukowskiego i Wiesława Zarzyckiego⁷⁴. Firma Jana Kusiaka w roku 1929 przeprowadziła renowację luster w całej świątyni. Odnowiono również niektóre ołtarze wraz z obrazami⁷⁵.

W latach 1926-1930 przeprowadzono gruntowną renowację wnętrza kościoła, w trakcie której odrestaurowano polichromię, rzeźby i ołtarze. Pracami konserwatorskimi kierowali Jan Świeboda i Władysław Ślewiński⁷⁶. Napis pamiątkowy, umieszczony wewnątrz, w najwyższej kondygnacji budynku, wskazujący na restaurację kościoła w 1929 r. (il. 4), brzmi w następujący sposób:

⁷⁴ AMS, *Kontrakt*; oraz *Napis pamiątkowy w najwyższej kondygnacji*.

⁷⁵ AMS, *rachunki i pisma między firmą Jana Kusiaka a zgromadzeniem, pokwitowania Władysława Holewińskiego z 1929 r., pokwitowanie Jana Świebody z lat 1929-1931, akta luźne*.

⁷⁶ AMS, *Kościół pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła. Konserwacja ołtarza bocznego pw. św. Jana Nepomucena. Dokumentacja opisowa i fotograficzna*, opr. E. Dziubńska-Rusek, Kraków 2017, s. 4-5.

*ODRESTAUROWANO KOŚCIÓŁ W RO/ KU PAŃSKIM 1929, ZA RZĄ-
DÓW X. WI/ ZYTATORA JÓZEFA KRYSKI X. SUPERJO/ RA I REKTO-
RA JANA WEISSMANNA/ X. PROKURATORA JANA CHODURY/
X. PIUSA PAWELKA PREFEKTA KOŚ/ CIOŁA. RENOWACJĘ PRZE-
PRO/ WADZILI PROF. JAN BUKOWSKI/ PROF. WIESŁAW ZARZYCKI.*

Il. 4. Napis upamiętniający restaurację kościoła z 1929 r.

Il. 5. Napis upamiętniający restaurację kościoła z lat 1988-1990

2.3. Prace po II wojnie światowej

Po II wojnie światowej skupiono się na odnowieniu fasady, na której niedostateczny stan zachowania zwrócił uwagę konserwator miejski⁷⁷. Prawdopodobnie wtedy definitywnie zrezygnowano z koncepcji dobudowy wież i zdecydowano się dołączyć niezbędne, jak się wówczas wydawało, elementy: naczółek z oknem w kształcie trójkąta oraz dwie niewielkie attyki osłaniające daszki nad przylegającymi do fasady dwoma bocznymi aneksami. W 1960 roku dokonano prac nad ukończeniem fasady kościoła oraz ołtarza bocznego św. Jana Nepomucena. Podczas tych prac kompleksowej konserwacji poddano elementy wyposażenia wnętrza kościoła, w tym wspomniany powyżej ołtarz, pod nadzorem Franciszka Janowskiego⁷⁸.

Kontrakt na „opracowanie planów zakończenia fasady” zawarły władze domu stradomskiego ze Stanisławem Murczyńskim dnia 20 października 1958 r. Stanisław Murczyński współpracował z Wiktorem Zinem, a prace mające miejsce w latach 1959-1960 nadzorował Marian Jelenkiewicz⁷⁹. Choć przeprowadzona przebudowa została zaakceptowana przez miejskiego konserwatora zabytków, to jednak efekty prac spotkały się z ostrą krytyką środowiska krakowskich historyków sztuki⁸⁰.

W latach 1962-1963 firma Wacława Biernackiego z Krakowa zbudowała nowe organy, wykorzystując istniejący prospekt z XVIII wieku oraz część piszczałek z poprzedniego instrumentu. W 1989 roku, w trakcie prac konserwatorskich przy polichromii wnętrza kościoła, instrument został częściowo zdemontowany i poddany jedynie niezbędnym naprawom⁸¹. Chór muzyczny, który został odrestaurowany przez Jana Świebodę w 1930 roku, przeszedł ponowną renowację w 1960 roku. Zbudowany został na rzucie trójbocznym z wklęsłymi częściami bocznymi, wyposażony w ażurową balustradę oraz ozdobiony podwieszonym lambrekinem. Na chórze znajdują się także po-

⁷⁷ AMS, *pismo konserwatora miejskiego z 1959 r.*, akta luźne.

⁷⁸ AMS, *Kościół pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła. Konserwacja ołtarza bocznego pw. św. Jana Nepomucena...*, *op. cit.*, s. 4-5.

⁷⁹ AMS, *umowy z wykonawcami z roku 1958*, akta luźne.

⁸⁰ AMS, R. B o g d a ń s k i, *Architektura i historia kościoła...*, *op. cit.*, s. 56.

⁸¹ P. M a t o g a, *Organy w kościele Księży Misjonarzy...*, *op. cit.*, s. 168-176.

sągi dwóch grających aniołów, które prawdopodobnie zostały wykonane przez Antoniego Frączkiewicza⁸².

Ostatnia, kompleksowa restauracja kościoła miała miejsce w latach 1988-1990, o czym przypomina trzeci, ostatni z napisów (il. 5) w najwyższej kondygnacji obiektu:

KU CZCI JANA PAWŁA II/ KOŚCIÓŁ ODNOWIONO W LATACH 1988-1990/ KS. REKT. I SUP. BRONISŁAW SIENIĄCZAK/ KS. ASYST. ROMAN GÓROWSKI (USA)/ KS. PROK. CZESŁAW PATOŃ/ DAR JOSEPHINE GEBERT: ŻYRANDOLE/ I KONSERWACJA FIGUR APOSTOŁÓW/ PRACE WYKONALI ART. KONSERWATORZY: AL. PIOTROWSKI KIEROWNIK ZESPOŁU/ K. BARTEL-BOCHNIAK P. BIAŁKO J. BŁYSKOSZ/ A. CHOJKOWSKA-SAWICKA U. CHOJKOWSKA/ P. ĆWIERTNIA Z. KN[...JUS. F. KOSAKOWSKI”.

W tym czasie przeprowadzono konserwację fasady i wnętrza kościoła (il. 6). Zakres prac obejmował restaurację polichromii i elementów wyposażenia, w tym ołtarza św. Wincentego a Paulo. Pozostałe ołtarze boczne zostały oczyszczone i scalone kolorystycznie⁸³.

W roku 2010 wymieniono tkaniny w antepediach wszystkich ołtarzy bocznych kościoła, bez zachowania wcześniejszych, które również nie były oryginalne. W 2013 roku przeprowadzono konserwację dwóch ołtarzy bocznych: pw. św. Józefa i pw. św. Kazimierza, a w 2014 roku konserwacji poddano ołtarz pw. św. Michała Archanioła⁸⁴.

3. Niezrealizowane plany i projekty

3.1. Projekt „pierwotnego planu” kościoła centralnego

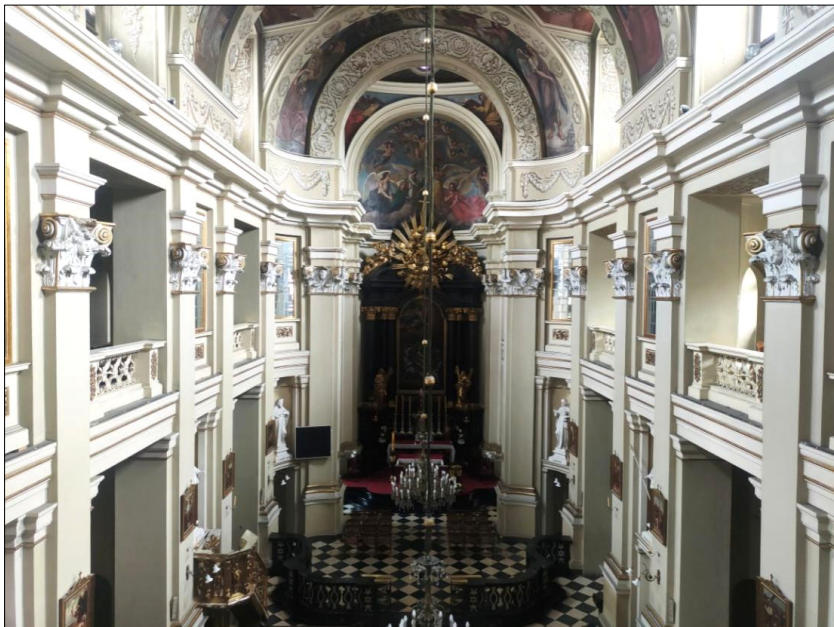
Jako pierwszy na temat domniemanego „pierwotnego planu” świątyni misjonarzy na Stradomiu pisał Adam Bochnak, który odnalazł niezrealizowany projekt kościoła centralnego w archiwum Zgromadzenia na Stradomiu⁸⁵. Koncepcja budowli z eliptyczną nawą główną, ustawioną poprzecznie względem osi kościoła, podkreślonej za pomocą

⁸² KZSP, t. 4: *Miasto Kraków*, cz. 5..., *op. cit.*, s. 29-30.

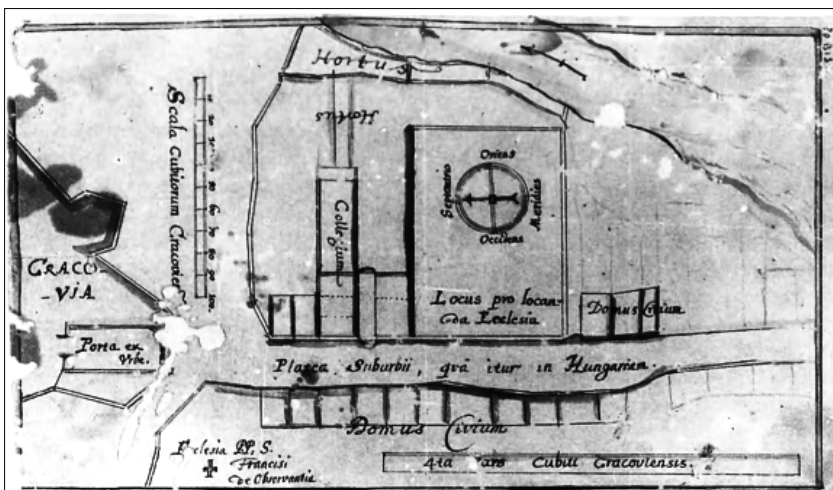
⁸³ AMS, *Kościół pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła. Konserwacja ołtarza bocznego pw. św. Jana Nepomucena...*, *op. cit.*, s. 4-5.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 4-5.

⁸⁵ A. Bochnak, *Komunikat o odnalezieniu rysunku w archiwum Misjonarzy na Stradomiu*, „Prace Komisji Historii Sztuki PAU”, 9(1948), s. 259-260.

Il. 6. Wnętrze kościoła, widok z poziomu chóru muzycznego

Il. 7. Plan sytuacyjny Stradomia z miejscem przeznaczonym pod budowę kościoła, z ok. 1695 r.

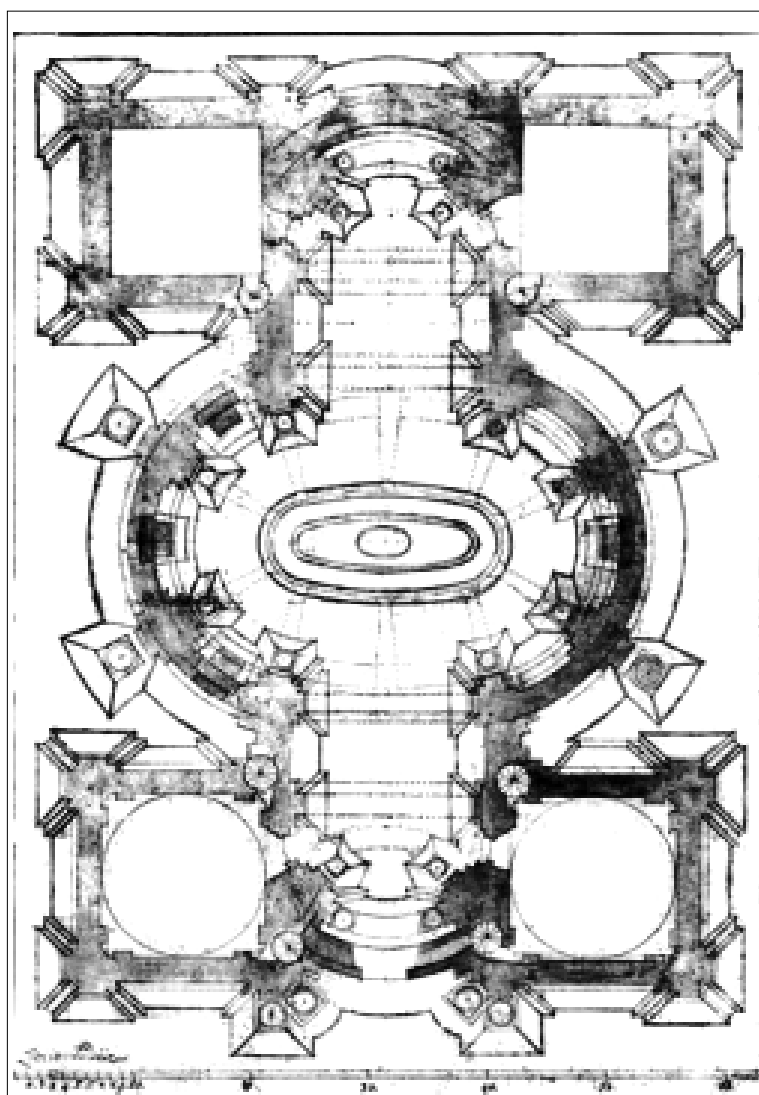
założonych na rzucie prostokąta i półkuliście zakończonych przestrzeni mających pełnić funkcję prezbiterium i przedsionka. Ściany nawy głównej, zaakcentowane i podzielone za pomocą zwielokrotnionych pilastrów i kolumn, które wydzielają wokół nawy głównej sześć pomniejszych przestrzeni, mających odgrywać rolę kaplic. Podobnie od strony prezbiterium i fasady zaplanowane zostały po dwa pomieszczenia na rzucie kwadratu, zaprojektowane zapewne jako zakrystia, kaplice i pomieszczenie pomocnicze. Fasada posiada układ trójdzielny, z częścią środkową cofniętą i półkuliście wyciętą, z dwiema kolumnami ustawionymi pod kątem względem osi kościoła. Bogato opracowane elewacje zewnętrzne charakteryzują się wykorzystaniem kolumn, nieznacznie oddalonych od ścian⁸⁶.

Autor przytoczonego artykułu przypuszczał, że jest to rzeczywisty pierwotny plan świątyni misjonarzy, który mógł wyjść spod ręki znanego architekta, Francesco Placidiego. W czasie opublikowania pracy Bochnaka nie było to niczym niezwykłym, bowiem ówczesnie wyżej wspomnianemu architektowi przypisywano atrybucję obecnego kościoła. Jako argument wskazujący na planowane wykorzystanie omawianego „pierwotnego planu” na Stradomiu, miałby być fakt podania na nim miary w łokciach polskich⁸⁷. Kiedy natomiast zaczęto przypisywać obecną świątynię Kacprowi Bażance, jego monografista Olgierd Zagórowski, niejako bezwiednie wiązał plan budowli centralnej z Bażanką⁸⁸. Spotkało się to z dużą krytyką, w której wskazywano na brak materiału porównawczego, zaginięcie oryginalnego planu i wiele wątpliwości. Wskazywano na zbyt szerokie jak na Bażankę użycie kolumn we wnętrzu świątyni, jak i w opracowaniu elewacji zewnętrznych, niespotykane w dotychczas potwierdzonej archiwalnie twórczości architekta, a także niedostosowanie projektu względem położenia działki na Stradomiu: konieczność połączenia kościoła z zabudowaniami misjonarzy i brak przestrzeni dla ekspozycji bogato opracowanych elewacji bocznych świątyni. Działający w Krakowie Bażanka nie mógłby stworzyć tak niedostosowanego do otoczenia projektu. Z kolei obecny kościół jest przykładem mistrzowskiego wkomponowania

⁸⁶ AMS, R. B o g d a ń s k i, *Architektura i historia kościoła...*, op. cit., s. 77-80.

⁸⁷ A. B o c h n a k, *Komunikat o odnalezieniu rysunku...*, op. cit., s. 259-260.

⁸⁸ O. Z a g ó r o w s k i, *Architekt Kacper Bażanka...*, op. cit., s. 115.

Il. 8. Niezrealizowany projekt pierwotnego kościoła centralnego

budowli w otoczenie, co może być jednym z argumentów przemawiających za twórczością polskiego architekta. Prawdopodobnie zatem mógł być to plan pierwotnie nie przeznaczony do zastosowania na Stradomiu, bądź też po prostu projekt innej, być może niezwiązanej nawet ze Stradomiem, świątyni⁸⁹.

Rok przed ukazaniem się artykułu Bochnaka, Zbigniew Rewski opublikował odnaleziony w Mediolanie plan fragmentu Stradomia z miejscem zaznaczonym „pro locanda Ecclesia”, pochodzący zapewne z ok. 1695 roku (il. 7). Być może fakt przechowywania planu Stradomia w Mediolanie można uzasadnić przypuszczeniem, że przesłano go tamże z myślą o zaprezentowaniu przyszłemu architektowi kościoła jak wygląda jego otoczenie. Badacz zaprezentował również rysunki architektoniczne autorstwa Domenico Martinello, z których część miała być przeznaczona dla Polski⁹⁰.

Wiele cech wskazuje, że omawiany projekt kościoła centralnego mógł wyjść spod ręki Domenico Martinello. Są nimi: użycie kolumn w opracowaniu elewacji zewnętrznych, jak również podobieństwo samej konstrukcji polegającej na wydzieleniu przestrzeni centralnej z izolowanymi aneksami mających pełnić funkcję kaplic bocznych. Istnieją także przesłanki, by przypisać autorstwo tego planu Andrei del Pozzo. Należą do nich: wykorzystanie idei kościoła jednoprzestrzennego o planie owalnym o osi poprzecznej względem osi kościoła, a także artykułowanie elewacji zewnętrznych za pomocą kolumn. Podsumowując, przypisywanie autorstwa tego planu Kacprowi Bażance jest co najmniej wątpliwe⁹¹. Obecnie plan uważa się za zaginiony, lecz zachowały się jego reprodukcje (il. 8).

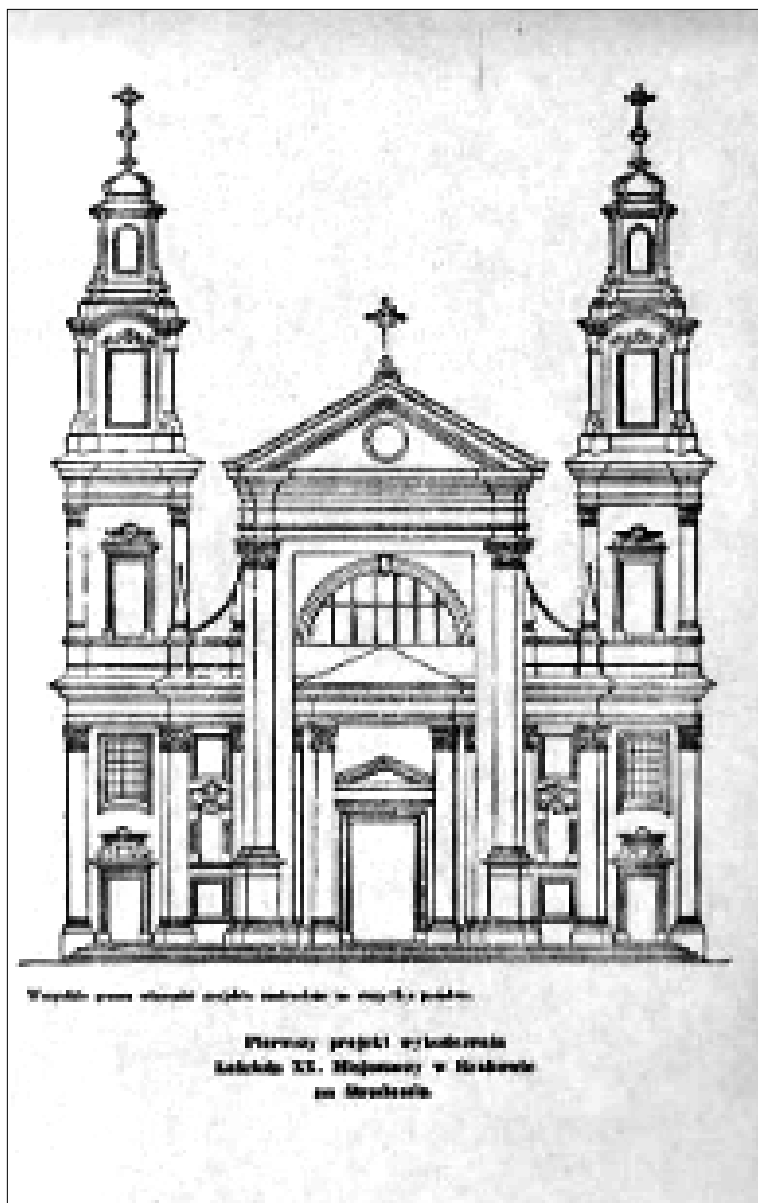
3.2. Plany przebudowy fasady i dobudowy wież na przelomie wieków XIX i XX

W wieku XIX panował pogląd, że fasada kościoła pozostała nieukończona. Podstawą takiego twierdzenia był jej wygląd: brak zwieńczenia niedokończonych kapiteli pilastrów, jak również sztroby pozostawione w środkowej części fasady. W różny sposób kształtowały się

⁸⁹ AMS, R. B o g d a ń s k i, *Architektura i historia kościoła...*, op. cit., s. 78-80.

⁹⁰ Z. R e w s k i, *Architekci G. B. Colombo i D. Martinelli a Jan III Sobieski*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 9(1947), s. 322-340.

⁹¹ Szerzej na ten temat pisze Robert Bogdański. Por. AMS, R. B o g d a ń s k i, *Architektura i historia kościoła...*, op. cit., s. 77-81.

II. 9. Projekt dobudowy wież autorstwa Stanisława Eliasza

Il. 10. Fasada kościoła pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła w Krakowie, widok obecny

poglądy na temat jej możliwego wyglądu, zaplanowanego przez architekta świątyni. Najpowszechniejszym poglądem była opinia o dwuwieżowym zakończeniu fasady, którą reprezentowali już autorzy niemal wszystkich XIX-wiecznych przewodników. Przyjmowano, że skrajne boczne przeszła fasady, które posiadały osobne wejścia miały być dolnymi kondygnacjami zamierzonych przez architekta wież. Obecnie przestrzenie te pełnią funkcję odrębnych kaplic, jednak rzeczywiście sprawiają wrażenie, że pierwotnie pomieszczenia te mogły być pomyslane inaczej. Późniejszym argumentem za dobudową wież, podnoszonym zwłaszcza przez samo Zgromadzenie, był fakt, że brak jest dogodnego miejsca dla zainstalowania dzwonów. Badacze ostrożnie wypowiadali się w tej kwestii, jednak wśród części uczonych panował pogląd o potrzebie dobudowania wież⁹².

Pojawiały się również opinie, że fasada winna zostać zakończona splotami wolutowymi⁹³, a nawet że niewykończenie fasady stanowiło świadomy zabieg artystyczny, który można wiązać z ideą „non finito”⁹⁴. Oryginalny pogląd wyraził Józef Lepiarczyk, który uwzględniając usytuowanie fasady pośród zabudowań, stwierdził, że intencją architekta było wystawienie szerokiej fasady dwukondygnacyjnej o piętrach równej wysokości⁹⁵.

W latach 80. XIX wieku misjonarze rozpoczęli podejmowanie prób przebudowy fasady kościoła. Ówczesnie była ona powszechnie uważana za niedokończoną, o czym świadczą przytoczone teksty, a jej dopełnienie czy też właściwe zakończenie upatrywano w dwóch wieżach, które, zdaniem krytyków, winny opierać się i wyrastać z przyfasadowych bocznych aneksów. Pierwsze poważne próby dobudowy wież miały miejsce około roku 1888, kiedy to Zgromadzenie zamówiło projekt u architekta Stanisława Eliasza⁹⁶. Zachowały się reprodukcje projektów dobudowy wież do fasady, z których pierwszy,

⁹² F. Klein, *Barokowe kościoły Krakowa...*, op. cit., s. 160; O. Zagórowski, *Architekt Kacper Bażanka...*, op. cit., s. 116.

⁹³ ANK, sygn. 29/560/9, GK 9, s. 362.

⁹⁴ J. Dutkiewicz, *Kraków. Kronika*, „Ochrona Zabytków”, 15(1962), nr 1, s. 71.

⁹⁵ J. Lepiarczyk, *W sprawie fasady późnobarokowego kościoła Misjonarzy na Stradomiu*, „Rocznik Krakowski”, 52(1986), s. 54-55.

⁹⁶ Projekt przebudowy fasady kościoła misjonarzy na Stradomiu był reprodukowany w serii „Chrystus z nami” (1937-1939), którą wydawał prefekt kościoła misjonarzy od lat 20. do roku 1958, wspomniany wcześniej ks. Pius Pawellek. Por. P. Pawellek, *Chrystus z nami*, t. 6, Kraków 1939, s. 1.

autorstwa Stanisława Eliasza, mało znanego krakowskiego budowniczego, pochodzi z lat 1888-89. Rzekomo rozpoczęto wtedy przygotowania do rozpoczęcia prac, przerwane jednak z niewyjaśnionych przyczyn. Istnieje hipoteza głosząca, że powodem zawieszenia robót była śmierć architekta, jednakże brakuje dokumentów, które potwierdzałyby tę tezę. Dużo bardziej prawdopodobnym czynnikiem wydaje się brak funduszy.

Na kolejną próbę trzeba było czekać aż kilkanaście lat. Po długiej przerwie wznowiono starania o przebudowę fasady, poprzez zamówienie projektu u Jana Sas-Zubrzyckiego. Plan został wykonany, lecz nigdy nie doczekał się realizacji⁹⁷.

W 1906 roku Zgromadzenie zleciło przygotowanie planów przebudowy znanemu architektowi i konserwatorowi, Zygmuntowi Hendlowi. Krakowski artysta na przestrzeni lat 1909-1910 przygotował kilka wersji projektu, tym razem jednak na przeszkodzie w realizacji założeń stanął stanowczy sprzeciw konserwatorów, którzy uznali świątynię za cenny zabytek i wyrazili przekonanie, że dokonywanie tak daleko idących zmian w substancji obiektu jest niedopuszczalne. Niedługo potem wybuch I wojny światowej pozbawił ideę dobudowy wież możliwości realizacji. Dalekim echem tych działań była odnotowana na początku lat 30. XX wieku akcja jednego z księży, prefekta kościoła stradomskiego Piusa Pawellka, mająca na celu przekonanie władz i wiernych na rzecz realizacji pierwotnego projektu Stanisława Eliasza⁹⁸.

Zakończenie

Opracowanie artystycznych dziejów kościoła misjonarzy na Stradomiu pozwoliło na wyciągnięcie wniosku, iż geneza świątyni powiązana jest ze sprowadzeniem przedstawicieli Zgromadzenia Misji do Krakowa w roku 1682. Niewątpliwie w tym procesie znaczącą rolę odegrał biskup krakowski Jan Małachowski. Negatywnie została zwerfikowana popularna dotychczas teza, że jedynym fundatorem omawianego kościoła był wyłącznie pomocniczy biskup krakowski Michał Szembek, gdyż okazuje się, że na przestrzeni lat zaangażowane w ten proces były różne osoby. Możliwe okazało się również określe-

⁹⁷ ANK, sygn. 29/560/9, GK 9, s. 362.

⁹⁸ Ibidem, s. 54-55 oraz 107-142; A. Schletz, *Pius Pawellek*, PSB, 25(1980), s. 360-361.

nie ram czasowych budowy świątyni. Główne prace rozpoczęły się w 1719 roku, a zakończyły się prawdopodobnie w roku 1728. Później miały miejsce niezbędne prace nad wyposażeniem świątyni, które pozwoliły na konsekrację kościoła w dniu 22 czerwca 1732 roku. Istotną kwestią okazał się niezrealizowany projekt domniemanego, pierwotnego kościoła centralnego oraz plany przebudowy fasady i dobudowy wież, które nie doszły do skutku. Przedstawienie wymienionych aspektów umożliwia pełniejsze zrozumienie znaczenia kościoła pw. Nawrócenia św. Pawła na Stradomiu w kontekście historycznym i kulturowym.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, sygn. L. Ord. 9. *Księga czynności biskupich Michała Kunickiego, sufragana krakowskiego.*
- Archiwum Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księży Misjonarzy, *Akt konsekracji kościoła z 22 VI 1732 r.*
- AMS, *Inwentarz z 1822 r.*
- AMS, *Inwentarz z 1841 r.*
- AMS, *Inwentarz z 1875 r.*
- AMS, *Pismo konserwatora miejskiego z 1959 r.*, akta luźne.
- AMS, *Rachunki i pisma między firmą Jana Kusiaka a Zgromadzeniem, pokwitowania Władysława Holewińskiego z 1929 r.*, pokwitowanie Jana Świebody z lat 1929-1931, akta luźne.
- AMS, sygn. I.21/II.13. *Karty inwentarzowe kościoła.*
- AMS, sygn. I.3/I.11. *Initiae, progressus et status praesens Domus Stradomiensis ad Cracoviam Congregationis Missionis quo ad temporalia A. 1734 conscriptus.*
- AMS, sygn. I.4/A-25. *Liber usui conscribendorum scitu dignarum rerum destinatus anno Domini 1712. Qui per incuriam intervallo aliquot annorum conscribi neglectus, nunc denua anno d[omi]ni 1751 die 21 Novembris inscribi inchoatur.*
- AMS, sygn. II.1/043/III.2. *Inwentarze domu Stradomskiego. Inwentarz kościoła.*
- AMS, sygn. II.1/043/V.11. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Opis kościoła – ołtarze.*
- AMS, sygn. II.1/043/V.12a. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Inwentarz kościoła.*
- AMS, sygn. II.1/043/V.12b. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Dokumentacja dotycząca inwentarza.*
- AMS, sygn. II.1/043/V.20a. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Prace konserwatorskie.*

- AMS, sygn. II.1/043/V.20b. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Akta ratusza krakowskiego.*
- AMS, sygn. II.1/043/V.20c. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Kontrakt 1863.*
- AMS, sygn. II.1/043/V.20d. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Rejestr malarzy i pomocy.*
- AMS, sygn. II.1/043/V.20e. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Kontrakt o pomalowanie kościoła 1863.*
- AMS, sygn. II.1/043/V.20f. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Notatka współczesna.*
- AMS, sygn. II.1/043/V.21. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Rachunki za prace remontowe.*
- AMS, sygn. II.1/043/V.22. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Remont elewacji.*
- AMS, sygn. II.1/043/V.3b. *Kościół Nawrócenia św. Pawła. Historia kościoła i budynków na Stradomiu.*
- AMS, *Umowy z wykonawcami z roku 1958, akta luźne.*
- AMS, *Malowanie kościoła Stradomskiego za ks. sup. Klingera.*
- Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/34/0/4.5/893. *Akta dotyczące klasztorów kazimierskich: Kołetek na Stradomiu, misjonarzy na Stradomiu, paulinów na Skalce, trynitarzy, lata 1605-1797.*
- Chmiel A., *Stanisława Kaweckiego opis Krakowa w obrębie okopów w r. 1836*, Kraków 1927 (Biblioteka Krakowska, t. 65).
- Eliasz Radzikowski W., *Kraków*, Kraków 1902.
- Głowacki J. N., *24 widoków Krakowa*, Kraków 1836.
- Grabowski A., *Kraków i jego okolice*, Kraków 1866.
- Mączyński J., *Kraków dawny i teraźniejszy z przeglądem jego okolic*, Kraków 1854.
- Mączyński J., *Pamiętka z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic*, t. 1-3, Kraków 1845.
- Pruszczyk P., *Klejnoty stołeczne miasta Krakowa*, Kraków 1745.
- Przewodnik po Krakowie i okolicy wydany pod redakcją Józefa Rostawińskiego*, Kraków 1891.
- Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. 2, Kraków 1906.

Opracowania

- Archiwum Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księży Misjonarzy, Bogdański R., *Architektura i historia kościoła Nawrócenia św. Pawła Apostoła Księży Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie*, praca dyplomowa, [mps], Warszawa 1986.
- AMS, Frańś K., *Przemiany konstrukcyjno-brzmieniowe w organach, na przykładzie instrumentu w kościele Księży Misjonarzy na Stradomiu*, praca magisterska, [mps], Kraków 2013.
- Bączkiewicz F., *Z dziejów domu Stradomskiego*, „Roczniki Obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego a Paulo”, 17(1911), s. 104-120, 284-298; 18(1912),

- s. 130-148; 19(1913), s. 22-37, 209-226; 20(1914), s. 37-53, 204-223; 21(1915), s. 121-148, 280-314; 23(1921), s. 30-45.
- Bochnak A., *Komunikat o odnalezieniu rysunku w archiwum Misjonarzy na Stradomiu*, „Prace Komisji Historii Sztuki PAU”, 9(1948), s. 259-260.
- Bogdański R., *Jeszcze w sprawie fasady kościoła księży Misjonarzy na Stradomiu*, „Rocznik Krakowski”, 56(1990), s. 125-149.
- Dutkiewicz J., *Kraków. Kronika*, „Ochrona Zabytków”, 15(1962), nr 1, s. 71-72.
- Dziurla H., *Kacper Bażanka był uczniem Andrei Pozza*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 51(1989), nr 2, s. 179-183.
- Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 4, *Miasto Kraków*, cz. 5, *Kazimierz i Stradom. Kościoły i klasztory*, 2, red. I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, Warszawa 1994.
- Klein F., *Barokowe kościoły Krakowa*, „Rocznik Krakowski”, 15(1913), s. 97-204.
- Kościół w Polsce. Wieki XVI–XVIII*, t. 2, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969.
- Kowalczyk J., *Między Krakowem a Warszawą. Uwagi o Bażance, Bayu i Placidim*, [w:] *Sztuka baroku. Materiały sesji naukowej ku czci śp. Profesorów Adama Bochnaka i Józefa Lepiarczyka*, Kraków 1991, s. 77-83.
- Krasny P., *Kościół Misjonarzy na Stradomiu, czyli krakowski sequel rzymskiej lekcji pokory dla Berniniego*, [w:] *Initium sapientiae humilitas. Studia ofiarowane Profesorowi Jakubowi Pokorze z okazji 70. urodzin*, red. M. Olszewska, A. Skrodzka, Warszawa 2015, s. 510-525.
- Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy (1625-1925)*, Kraków 1925.
- Lepiarczyk J., *Architekt Franciszek Placidi*, „Rocznik Krakowski”, 37(1965), s. 65-126.
- Lepiarczyk J., Łozińska H., Świszczewski Stefan, *Przegląd zabytków w otoczeniu Wawelu*, [w:] *Przemiany dziejowe otoczenia Wawelu*, praca zbiorowa, Kraków 1953.
- Lepiarczyk J., Przybyszewski B., *Katedra na Wawelu w XVIII wieku. Zmiany jej wyglądu architektonicznego i urządzenia wnętrza na podstawie badań archiwalnych*, [w:] *Sztuka baroku. Materiały sesji naukowej ku czci śp. profesorów Adama Bochnaka i Józefa Lepiarczyka*, Kraków 1991, s. 21-38.
- Lepiarczyk J., *W sprawie fasady późnobarokowego kościoła Misjonarzy na Stradomiu*, „Rocznik Krakowski”, 52(1986), s. 47-60.
- Malkiewicz A., *Niezrealizowany projekt krakowskiego kościoła Misjonarzy na Stradomiu i jego domniemany autor: przyczynek do działalności architektów dyletantów w Krakowie w epoce baroku*, „Rocznik Krakowski”, 75(2009), s. 71-82.
- Matoga P., *Organy w kościele Księży Misjonarzy pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła w Krakowie na Stradomiu*, „Nasza Przeszołość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce”, 120(2013), s. 157-184.

- Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce (1651-2001)*, t. 1, red. S. Rospod, Kraków 2001.
- Mrowiec K., *Liturgia i muzyka u Księża Misjonarzy w Polsce*, „Nasza Przeszłość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce”, 13(1961), s. 159-244.
- Pawellek P., *Chrystus z nami*, t. 6, Kraków 1939.
- Rewski Z., *Architekci G. B. Colombo i D. Martinelli a Jan III Sobieski*, „Biuletyn Historii Sztuki” 9(1947), s. 322-340.
- Rożek M., *Europejskie inspiracje w sztuce Krakowa epoki saskiej*, [w:] *Kraków w czasach saskich. Materiały z sesji naukowej z okazji Dni Krakowa w 1982 roku*, red. J. Małecki, Kraków 1984, s. 41-58 (Rola Krakowa w Dziejach Narodu, nr 2).
- Schletz A., *Pius Pawellek*, PSB, 25(1980), s. 360-361.
- Wdowicki W., *Historia Zgromadzenia Księża Misjonarzy w Polsce*, Kraków 1902.
- Zagórowski O., *Architekt Kacper Bażanka*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1(1956), s. 84-122.
- Zagórowski O., *Nieznane prace Kacpra Bażanki na Wawelu*, [w:] „Studia do Dziejów Wawelu”, t. 2, s. 462-464.

Wykaz ilustracji

- Il. 1. AMS, *Akt konsekracji kościoła z 22 czerwca 1732 r.*, fot. Autora.
- Il. 2. ANK, *Dokument dotyczący udziału Antoniego Frączkiewicza w pracach nad wyposażeniem kościoła Misjonarzy*, fot. Autora.
- Il. 3. *Napis upamiętniający restaurację kościoła z 1862 r.*, fot. Autora.
- Il. 4. *Napis upamiętniający restaurację kościoła z 1929 r.*, fot. Autora.
- Il. 5. *Napis upamiętniający restaurację kościoła z lat 1988-1990*, fot. Autora.
- Il. 6. *Wnętrze kościoła, widok z poziomu chóru muzycznego*, fot. Autora.
- Il. 7. *Plan sytuacyjny Stradomia z miejscem przeznaczonym pod budowę kościoła*, z ok. 1695 r. (Z. Rewski, *Architekci G. B. Colombo i D. Martinelli a Jan III Sobieski*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 9(1947), s. 331).
- Il. 8. *Niezrealizowany projekt pierwotnego kościoła centralnego* (P. Krasny, *Kościół Misjonarzy na Stradomiu, czyli krakowski sequel rzymskiej lekcji pokory dla Berniniego*, [w:] *Initium sapientiae humilitas. Studia ofiarowane Profesorowi Jakubowi Pokorze z okazji 70. urodzin*, red. M. Olszewska, A. Skrodzka, Warszawa 2015, s. 512).
- Il. 9. *Projekt dobudowy wież autorstwa Stanisława Eliasza* (P. Pawellek, *Chrystus z nami*, t. 6, Kraków 1939, s. 1).
- Il. 10. *Fasada kościoła pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła w Krakowie*, widok obecny, fot. Autora.
-

KS. DANIEL ZADORSKI – prezbiter diecezji kieleckiej. Mgr teologii, mgr historii sztuki. Obecnie doktorant pierwszego roku Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Andrzeja Witko przygotowuje rozprawę doktorską poświęconą życiu i twórczości XVIII-wiecznego malarza i rysownika Franciszka Smuglewicza. Jego zainteresowania naukowe obejmują malarstwo epoki oświecenia, sakralną architekturę nowożytną i filozofię sztuki.